
„Šedá zóna“ v éře tzv. normalizace: Dům techniky ČSVTS Pardubice v dějinách české sociologie*

ZDENĚK R. NEŠPOR**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i, Praha

The House of Technology in Pardubice: The 'Grey Zone' between Official and Dissident Sociology in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s

Abstract: The Marxist-Leninist 'ideological supervision' of Czech sociology in the 1970s and 1980s led to the de facto academic impotence of 'official' institutions at universities and the Czechoslovak Academy of Sciences. However, sociological inquiry and discussion found a home, at least temporarily, in various less regulated departmental, regional and technical institutes, which came to represent the 'grey zone' of contemporary Czech sociology, i.e. the space between official, state-sanctioned sociological work and prohibited, dissident sociology (and where a significant number of persecuted sociologists were able to retain their jobs). One such institute, the House of Technology in Pardubice, played a particularly significant role in the 1970s and, to a lesser extent, in the 1980s. For a decade after 1969 it hosted the dissolved academic Department of the Sociology of Industry (V. Herštus, O. Sedláček, D. Slejška) and its research activities, the former Institute for Social Analysis (from Hradec Králové), and a further 20–30 external (part-time) workers. The House of Technology conducted around 150 empirical surveys, especially in the fields of the sociology of work and the sociology of organisation and published a number of books in the field of sociology and its own journal, *Analýza* (Analysis), which in the first few years presented theoretical discussions and later the results of empirical research. In this article the author provides a broad analysis of the organisational background and results of the various activities of the House of Technology, which, whilst significant in terms of Czech sociology at the time, were, the author concludes, unable to serve as an effective substitute for real academic work. Indeed, it was more a research than an academic institution and the main contribution it made to Czech sociology was the professional 'life jacket' it offered persecuted scholars.

Keywords: House of Technology in Pardubice, Czech sociology, history of sociology, communism, sociology of work, sociology of organisation

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2014, Vol. 50, No. 1: 107–130

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.1.33>

* Článek je výstupem z projektu GA ČR „Dějiny a současnost české sociologie“ (č. P404/10/0032), vznikl rovněž s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (RVO č. 68378025); autor za tuto podporu děkuje.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Zdeněk Nešpor, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i, oddělení Ekonomická sociologie, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: zdenek.nespor@soc.cas.cz.

Je obecně známou skutečností, že česká sociologie v období tzv. normalizace měla daleko ke standardnímu fungování akademické disciplíny.¹ Nebyla sice zcela zlikvidována jako v prvních více než deseti letech vlády komunistického režimu, byla však podřízena tuhé ideologické a stranické kontrole. Došlo k redukci sociologických pracovišť a propuštění podstatné části jejich dřívějších zaměstnanců, velkou část zbývající „oficiální“ sociologie přitom tvořily ideologické kritiky západní a/nebo „revizionistické“ domácí sociologie šedesátých let [srov. alespoň Prokůpek 2002; Machonin 2004; Petrusek 2004]. Josef Alan v samizdatovém *Sociologickém obzoru* tuto situaci popsal následovně: „Sociologie u nás nezmizela (její institucionální struktura byla zachována), zmizeli však sociologové. ... (Došlo k leckdy nucenému – pozn. aut.) přesunu zájmu mnoha prostých (!) sociologů do oblastí sociálně i sociologicky periferních.“ [Alan 1988: 7]

Vedle nepříliš produktivní oficiální marxisticko-leninské sociologické obce, již jako „jedinou náležitou“ postihoval třeba Vaňkův *Slovník* [Vaněk 1986], začala existovat paralelní obec „bývalých vědeckých pracovníků“, z politických důvodů vytlačených mimo standardní akademické struktury, případně i nesourodá skupina těch, jež raději odešli do exilu [srov. Petrusek 2011]. Vědecko-politická a sociální strukturace české sociologické obce „konsolidačního“ období byla ovšem složitější (o její rozборы se pokusili již Alan [1988], Machonin [2004] aj.). „Oficiální“ sociologii, pěstovanou v rámci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, na příslušných vysokoškolských katedrách a podobných pracovištích, tvořili jak „normalizátoři“, kteří vsadili na pevné ideologické spojení s neostalinistickým režimem, tak (často mladší) pracovníci, kteří se v šedesátých letech „nezkompromitovali“, a byli-li ochotni k určitým ústupkům, směli na margu „oficiální“ sociologie nadále vědecky pracovat. Jejich výsledky přitom leckdy nebyly špatné a zejména v osmdesátých letech rostly i jejich publikační možnosti, ruku v ruce se zjevnou akademickou impotencí většiny vůdčích „normalizátorů“. Příkladem mohou být některé publikace Sociologické knihovny² a ve druhé polovině osmdesátých let již i empiricky dobře podložené a metodologicky kvalitní články na stránkách *Sociologického časopisu* – vždy se však jednalo o tu část badatelské práce, kterou Miloslav Petrusek označil termínem „S-sociologie“ [Petrusek 1992: zejm. 54–55]. Jádru disciplíny a její teoretické zázemí si nadále pečlivě hlídaly oficiální oborové špičky.

¹ Je autorovou povinností poděkovat za osobní vzpomínky a informace poskytnuté pamětníky PhDr. Marií Čermákovou, PhDr. Miroslavem Flekem a PhDr. Oto Sedláčkem, CSc., stejně jako řediteli Státního oblastního archivu v Zámrsku, prom. hist. Petru Zimmermannovi za zpřístupnění nezpracovaného archivního fondu ve zvláštním režimu a pracovníci tohoto archivu pí. Zuzaně Dubové za veškerou pomoc při přípravě archiválií. Informátoři přirozeně nenesou žádnou odpovědnost za hodnocení a stanoviska prezentovaná v tomto článku.

² Sociologická knihovna nakladatelství Svoboda, v šedesátých letech vedená Jarmilou Oborskou a sedmičlennou vědeckou radou, nastavila vysokou laťku oborových publikačních standardů v případě původní domácí i překladové literatury. Několik přípravo-

Druhým extrémem domácí sociologické obce byl sociologický disent, pracovníci zcela vyloučení z jakýchkoli intelektuálních povolání a bez jakékoli možnosti v Československu publikovat. Složení tohoto disentu se přitom měnilo (rovněž v souvislosti s odchody do exilu), většinou však šlo o „revizionisty“ z šedesátých let a jen pár přeživších představitelů „staré“, ještě předmarxistické sociologie [srov. Nešpor 2008a: 43–45]. Celkový rozsah tohoto disentu nebyl nic méně velký a tomu (i dalším, mimovědeckým důvodům) odpovídal také nevelký odborný přínos. Členové disentu neměli možnost, prostředky a leckdy ani chuť věnovat se akademické práci „do zásuvky“, a pokud byli „veřejně“ a (v zahraničí) publikačně činní, dávali přednost obecným zprávám o stavu české společnosti, například v rámci publikací Charty 77 [srov. Prečan 1990; Císařovská, Prečan 2007].

Mezi „oficiální“ sociologií (jejími oběma složkami) a disentem ovšem existovala rozsáhlá a v čase proměnlivá „šedá zóna“, tvořící skutečné jádro české sociologie sedmdesátých a osmdesátých let. Jednak proto, že šlo o skupinu nejpočetnější, kterou tvořili sociologové odstranění z hlavních pracovišť v důsledku „normalizace“, noví absolventi, kteří nemohli najít adekvátní oborové uplatnění, a také další představitelé předmarxistické sociologie, ale i z toho důvodu, že tato skupina spolu s výše uvedenými marginály zpracovala a publikovala největší část dobové české sociologické produkce. Tito sociologové našli alespoň dílčí oborové uplatnění v řadě neakademických pracovišť zaměřených především na osvětovou činnost, resortní sociologii nebo další speciální oblasti sociologického výzkumu. Jejich prostřednictvím nadále vycházela kvalitní sociologická díla, třebaže v nízkonákladových interních edicích [např. Petrusek 1986], byla realizována celá řada konkrétních empirických šetření, která v neposlední řadě poskytovala „únikový prostor“ pro přinejmenším částečně proskribované sociology, kteří se tak nemuseli úplně vzdát své badatelské činnosti.

Dokonce i dobová informační příručka proto musela evidovat 75 (!) sociologických pracovišť mimo strukturu ČSAV a vysokých škol [Sociologická pracoviště v ČSSR 1981], třebaže většinou šlo o velice malá pracoviště, leckdy zvící jediného zaměstnance. Větší rozsah i oborový význam mělo jen několik z nich, podle vzpomínek pamětníků především pražská pobočka Československého výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (od roku 1984 Výzkumného ústavu sociálního rozvoje a práce), Výzkumný ústav strojírenské technologie a ekono-

vaných kvalitních děl stačilo vyjít ještě na počátku tzv. normalizace, pak se však nové vedení redakce z nezbytí uchýlilo k proklamování ideologicky čisté marxisticko-leninské sociologie a kvalita zjevně upadla. Nejméně špatné byly snad překlady sovětských autorů, z domácích děl jen několik výjimek potvrzujících pravidlo. Miloslav Petrusek v této souvislosti ocenil Musilovu *Sociologii bydlení a Urbanizaci v socialistických zemích*, Illnerovy a Foretovy *Sociální ukazatele*, Sekotovu *Sociologii náboženství*, Alanovo dílo *Společnost – vzdělání – jedinec* a „s jistými rozpaky“ také *Různoběžky života* manželů Filipcových a Charvátovy a Večerníkovy *Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii* [Petrusek 1988], což je hodnocení, které můžeme bez větších problémů přijmout i dnes.

ky, Technicko-ekonomický výzkumný ústav hutnictví, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Výzkumný ústav obchodu, Výzkumný ústav životní úrovně, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, Útvar hlavního architekta hlavního města Prahy, Ústav silniční a městské dopravy, Dům techniky ČSVTS v Pardubicích, Technosport a Sportpropag [Slejška, Havlová 1991: 484; Machonin 2004: 645; Havlová, Sedláček 2004: 653]. Přitom je třeba připomenout, že existence a oborový význam těchto pracovišť nebyly jenom důsledkem nefunkčnosti tehdejší ideologické kontroly akademické práce, jež chtě nechtě umožnila vznik „šedé zóny“. Umožnila a legitimizovala ji sama oficiální ideologie, která předpokládala uplatňování vědeckého poznání v konkrétní sociální praxi a konsekventní existenci množství pracovišť aplikovaného výzkumu.

Výzkum dějin české sociologie v období tzv. normalizace se nemůže obejít bez důkladného zpracování vzniku, provozu i výsledků činnosti těchto „nepravděpodobných míst pro studium společnosti“, jak jedno z nich trefně označil Jiří Kabele [2011], to jej však rozhodně neusnadňuje. Mimoakademický a „nesystémový“ charakter, stejně jako roztříštěnost, malý rozsah a časová proměnlivost těchto pracovišť, jejich omezené publikační možnosti a „únikový charakter“ činí obtížnou i prostou evidenci, v níž se s časovým odstupem přestávají orientovat i pamětníci (kterých přirozeně ubývá) a tím obtížnější je pro mladší badatele. Ze stejných důvodů je ostatně leckdy nesnadné dopátrat se příslušných archivních fondů, pokud vůbec existují a pokud kdy obsahovaly věcně významné informace,³ a stejně tak i výstupů výzkumné práce, jejichž část vůbec nebyla publikována a v případě publikovaných šlo obvykle o nízkonákladové interní tisky. Dosud jediné informace o některých z uvedených pracovišť proto mají charakter pamětnických vzpomínek: na Dům techniky ČSVTS v Pardubicích [Slejška, Havlová 1991; Havlová, Sedláček 2004], Sportpropag [Machonin 2004; Kabele 2011], Výzkumný ústav strojírenské technologie a ekonomiky [Slejška, Havlová 1991; Rašek 2004] či Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky [Honcová, Němcová 1999; Pátek 2004]. Paměť je však ošidná a leckdy nepřesná, proto i mezi pamětníky dochází ke sporům a/nebo opravám konkrétních tvrzení, které rozhodně nemusí být poslední [srov. Kulatý stůl 2004], nehledě k absenci širšího kontextu, jehož zprostředkování pro nezúčastněné je velice obtížné.

Máme-li už k dispozici komplexní rozbor české sociologie šedesátých let [Voříšek 2012], je třeba věnovat soustavnou pozornost i jejím „pohrobkům“ v následujících dvou dekadách. Před jakoukoli syntézou a dokonce i před pokusy o sociologický rozbor sociologie tohoto období je však nezbytně nutné provedení pečlivého archivního výzkumu a kritické analýzy publikovaných i nepublikovaných vzpomínek pamětníků, stejně jako veškerých dostupných dalších pramenů, a to alespoň v případě nejvýznamnějších „nepravděpodobných pracovišť“. Budeme-li uvažovat jen ta většího rozsahu a delší existence, v nichž se uplat-

³ Srov. níže pozn. č. 17.

nily výraznější oborové osobnosti, půjde především o dvě pracoviště:⁴ pražský Sportpropag, jehož činnost zavedla příčinu k novému tažení proti „alternativní sociologii“ [srov. Rychtařík 1984], a pardubický Dům techniky ČSVTS, respektive předchozí královéhradecký Institut pro sociální analýzu, který dokonce vydával i vlastní oborový časopis *Analýza*.⁵ Rozbor činnosti prvního pracoviště, přesahující běžné pamětnické vzpomínky, již byl proveden [Kabele 2011], druhé pracoviště je tématem tohoto článku.

Studie si klade dvojí cíl. Primárně se snaží o rozbor vzniku, fungování a výstupů Domu techniky ČSVTS Pardubice, včetně jejich zařazení do dobového kontextu české sociologie. V tomto smyslu jde o partikulární historickou studii analyzující sice významnou, avšak v posledku jedinečnou vědeckou organizaci; ke komplexnímu zpracování situace a vývoje české sociologie v období tzv. normalizace bude třeba provedení dalších podobných studií věnovaných jiným organizacím a činitelům (vedle využití již publikovaných prací). Sekundárně se autor snaží prostřednictvím ilustrativního příkladu ukázat, jak (z dnešního hlediska) nesamozřejmě a „nesystémově“ sociologie jako obor v uvedeném období fungovala. Považuje za potřebné ukázat, že oborové organizační struktury i samo vymezení sociologické práce podléhá změnám, z nichž jen část lze vysvětlit vnitrooborovými kognitivními příčinami. Toto poznání je přitom zásadní i pro tu část badatelů, respektive právě pro ni, která se o dějiny vlastní disciplíny nezajímá a často nereflekтованě uplatňuje ahistorický prezentismus.

Metodologicky je badatelský a analytický přístup ukotven v historických vědách, respektive v dějinách vědy [srov. Recondi 1986; k orální historii Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007]. Autor shromáždil veškeré dostupné písemné prameny, tištěné i archivní, které doplnil prostřednictvím biograficky orientovaných rozhovorů s žijícími pamětníky. Získané informace byly vzájemně konfrontovány a podrobeny kritické analýze, v relevantních případech byly použity objektivistické metody studia (autorská, tematická a žánrová analýza textů publikovaných v časopise *Analýza*, věcné přiblížení obsahu publikovaných/dochovaných textů a dalších výstupů). Dílčí informace jsou pak interpretovány a zasazovány do kontextu prostřednictvím již dosažených výsledků dlouhodobého výzkumu dějin české sociologie, který probíhá na Sociologickém ústavu AV ČR [Nešpor 2010].

⁴ Hlubší pozornost by si ovšem zasloužily i další, především Československý výzkumný ústav práce a Výzkumný ústav výstavby a architektury (resp. později katedra sociologie na Fakultě architektury ČVUT). Neméně podstatné je rovněž zahrnutí slovenských institucí (z výše uvedených mezi ně patřila centrála výzkumného ústavu práce a Výzkumný ústav životní úrovně), protože leckdy poskytovaly „azyl“, nebo alespoň možnost přivýdělnku či publikací pro českou „šedou zónu“.

⁵ Periodikum mělo původně spíše podobu sborníku, vždy se však deklarovalo jako časopis, který se snažil udržet čtvrtletní periodicitu. Ačkoli pamětníci uvádějí, že časopis vycházel v letech 1971–88 [např. Kulatý stůl 2004: 727], dosud se jej v tomto rozsahu nepodařilo objevit v žádné veřejné knihovně. Vydávání časopisu lze doložit pouze pro období 1971–78 a z níže uvedených důvodů je nepravděpodobné, že by pokračovalo dále.

Dvojitý zdroj pardubického Domu techniky ČSVTS

Sociologický provoz Domu techniky ČSVTS Pardubice, který bude analyzován v následujících oddílech, by nikdy nebyl možný – stejně jako se nic podobného neobjevilo v dalších Domech techniky ČSVTS, fungujících zhruba na úrovni dnešních krajů –, kdyby k tomu neexistovaly předpoklady v podobě vstřícného zájmu vedení dané instituce a kdyby současně nebylo sociologů, kteří byli nastupující „normalizací“ perzekvováni (přínejmenším) nemožností pracovat v jiných, v rámci oboru standardnějších pracovištích. Druhá podmínka přitom v daném případě znamenala (vedle náboru čerstvých absolventů) angažování někdejších pracovníků dvou rozdílných, třebaže spolupracujících pracovišť: oddělení sociologie společenských skupin Sociologického ústavu ČSAV v Praze a Institutu pro sociální analýzu Domu kultury ROH v Hradci Králové.

Oddělení sociologie společenských skupin vzniklo hned při založení Sociologického ústavu ČSAV v roce 1965 jako jeden ze tří empiricky orientovaných týmů tohoto pracoviště, a to díky přechodu Dragoslava Slejšky z Filosofického ústavu ČSAV. Slejška, který se do Československa dostal jako reemigrant z Jugoslávie a absolvent sovětských vysokých škol, přitom zprvu patřil mezi ortodoxní marxisty a chtěl se věnovat marxistické kritice náboženství. Z podnětu vedení tehdejšího Kabinetu pro filosofii od toho však v polovině padesátých let upustil a dostal za úkol studium (= kritiku) moderních západních společností.⁶ Dostal se tak do styku s dalšími marxistickými ideology, kteří zvolna opouštěli hranice dogmatického stalinistického uvažování o společnosti a jejím vývoji a začali uvažovat o nezbytnosti empirických studií sociálního dění, jako byli Miloš Kaláb, Jaroslav Klofáč a Vojtěch Tlustý [Klofáč, Tlustý 1956; Kaláb, Svoboda 1957; srov. Voříšek 2012: 132–139]. Slejška, který už jako student kdysi publikoval v časopise pražské sociologické školy,⁷ se na tyto počátky „rozpomněl“ a začal horlivě prosazovat potřebu sociologického výzkumu, neboť jen jeho prostřednictvím může být historický materialismus společnosti užitečný [Slejška 1956]. I když tento raný pokus o ustavení české marxistické sociologie vzal kvůli stranickému zásahu (na čas) rychle za své, Slejšku vedl ke skutečnému zájmu o konkrétní oblast sociologického výzkumu (sociologii podniku) i odpovídající metody empirické práce (sociometrii). Ani na jednom z těchto polí nicméně příliš nevynikl: jeho *Dialektika výrobních sil a socialistických výrobních vztahů* [Slejška 1962] sice obsahuje dílčí empirické sondy, avšak „ukryté“ v obrovském množství marxistické rétoriky, a metodologický přehled *Sociometrické studie* [Slejška 1965a] je natolik nejasný, že skutečné uvedení Morenova přístupu do českého prostřední přinesla teprve pozdější práce Petruskova [Petrusek 1969]. Přesto Dragoslav Slejška patřil

⁶ Archiv Akademie věd ČR Praha (dále jen AAV Praha), Filosofický ústav ČSAV, kt. 1, i.č. 9, Zápisy ze služebních shromáždění pracovníků ústavu; kt. 5, i.č. 39, Plány a zprávy o činnosti jednotlivých pracovníků, Dragoslav Slejška.

⁷ Jednalo se o drobné příspěvky ve studentském sociologickém časopise *Kruh* [viz Nešpor, Kopecká 2001: kpt. Kruh].

mezi nejviditelnější osobnosti obnovené české sociologie šedesátých let, stal se jedním z klíčových pracovníků nově zřízeného Sociologického ústavu a na čas i pracovníkem Ústavu pro výzkum veřejného mínění.

V rámci Sociologického ústavu byl pověřen vedením Oddělení sociologie práce, průmyslu a pracovních skupin,⁸ jehož dalšími pracovníky se stali vesměs nedávni absolventi příbuzných disciplín (sociologii šlo opět studovat až od roku 1965 [viz Urbánek 1968]): Rudolf Battěk, Jiří Blucha, Libuše Háková, Vladimír Herstus, Věra Loukotová, Rosemarie Pavlů, Oto Sedláček, Ivan Skalický a Marie Urbanová, na čas také Ivan Fišera.⁹ Jejich dílem se pak stal kompilát zahraničních přístupů k sociologii práce, sociálních vztahů na pracovišti a identifikaci zaměstnanců s podnikem *Závod a člověk* [Slejška et al. 1967], který rovněž posloužil jako metodologický základ empirických výzkumů provedených v cementárně Prachovice, čokoládovně Modřany, Tesle Vrchlabí a Tesle Rožnov pod Radhoštěm. V rámci jednotlivých výzkumů byly (především prostřednictvím dotazníků, strukturovaných interview a studia dokumentů) sledovány hierarchie sociálních vztahů, hlavně protiklad mezi formální a neformální vztahovou strukturou; model však obsahoval rovněž ekonomické a sociální podmínky práce, její charakter a vnější prostředí, jakož i společenskou potřebu výrobků [ibid.: 117–118]. Konkrétní výsledky však byly zpracovány jen v některých případech, a i to většinou bez hlubších analýz [např. Slejška 1965b; Battěk 1966; Blucha 1968].

Obdobné výzkumy v téže době probíhaly také na Vysoké škole ekonomické (Jaroslav Kohout a Jaroslav Kolář), na Stojní fakultě ČVUT (Bedřich Weiner) nebo na plzeňské Vysoké škole strojní a elektrotechnické (Vladimír Čech a Eduard Jukl) [Čech, Jukl 1971: 184–265]. I když česká sociologie průmyslu v šedesátých letech nevedla k žádné monografické syntéze, k níž/nimž se dopracovaly prakticky všechny ostatní sociologické subdisciplíny, nelze pominout skutečnost, že šlo o vůbec nejfrekventovanější téma studií publikovaných v letech 1965–69 v *Sociologickém časopise* [Voříšek 2012: 188]. Důvodem přitom byl společenský, respektive stranický zájem: obrovský vzestup české sociologie šedesátých let byl podmíněn představou reformních komunistů, že právě prostřednictvím sociologického poznání dojde k přetvoření stalinistického hospodářství a sociálního provozu ve funkční a snad i humánní systém, schopný soutěže se Západem. Členové oddělení sociálních skupin se proto zapojili do diskusí o podnikových radách a dalších organizačních a sociálních změnách (řízení) socialistických podniků a do značné míry i do celkového demokratizačního procesu (Battěk se stal spoluzakladatelem Klubu angažovaných nestraníků a poslancem České národní rady).

Nástup tzv. normalizace vedl ovšem k zásadnímu postihu: Rudolf Battěk byl dokonce vazebně vyšetřován (později i odsouzen) a Sociologickému ústavu rozhodně nepomohlo, že se za něj (a další veřejně kritizované pracovníky)

⁸ Oddělení několikrát změnilo název, nejdéle byl užíván název Oddělení sociálních skupin.

⁹ AAV Praha, Sociologický ústav ČSAV, kt. 1, i.č. 3, Zápisy z porad oddělení pracovních skupin, společenských, sociálních skupin.

kolektivně postavil.¹⁰ Ústav proto prošel několika vlnami čistek a na počátku roku 1970 vedení ČSAV rozhodlo o jeho zrušení formou sloučení s rovněž zrušenými Filosofickým ústavem a Kabinetem teorie a metodologie vědy do nového Ústavu pro filosofii a sociologii, jehož pracovníci museli projít dalším ideologickým a politickým sítem. Výsledkem bylo rozpuštění a likvidace celého Slejškova oddělení, stejně jako oddělení teorie a sociologie náboženství pod vedením Eriky Kadlecové [k tomu srov. Nešpor 2008b: 287] – právě tato dvě oddělení se totiž v očích „normalizátorů“ zkompromitovala nejvíc.¹¹ Zatímco z celého bývalého Sociologického ústavu bylo „eliminováno“, jak to vyjadřovala citovaná zpráva, „jen“ 33 (46 %) pracovníků [Kulatý stůl 2004: 711–712],¹² pracovníci uvedených oddělení museli Akademii věd opustit téměř všichni,¹³ bez jakékoli naděje na jiné uplatnění v standardních akademických strukturách, které v té době již byly pod důslednou stranickou kontrolou.

Ne nepodobná byla situace druhého, regionálního „zdroje“ pozdějšího sociologického oddělení Domu techniky ČSVTS v Pardubicích. Jeho zakladatelem byl královéhradecký osvětový pracovník Miroslav Flek, který se v polovině šedesátých let seznámil se sociologií a začal ji amatérsky pěstovat v podobném duchu jako další reformní marxisté.¹⁴ Vedle své činnosti redaktora krajského vysílání Československého rozhlasu a později zaměstnance krajského ústředí odborů se Flek stal členem Československé sociologické společnosti, začal přispívat do *Sociologického časopisu* [např. Flek, Strnad 1965] a zorganizoval několik empirických výzkumů, z nichž nejrozsáhlejší byl výzkum mzdové diferenciace v devadesáti podnicích východočeského kraje [Flek 1969]. Výzkum, jehož výsledky konvenovaly dobové reformistické představě o přílišné mzdové nivelizaci a odměňování nikoli za vykonanou práci (včetně genderové nevyváženosti, znevýhodňující ženy), se stal podnětem pro založení Institutu pro sociální analýzu při královéhradeckém Domu kultury ROH a později při Československém komitétu pro

¹⁰ AAV Praha, Sociologický ústav ČSAV, kt. 1, i.č. 6, Zpráva M. Kalába o fungování Sociologického ústavu v období po lednu 1968, 4. 12. 1969.

¹¹ Oddělení sociologie sociálních skupin přitom bylo (spolu s M. Jodlem z oddělení obecné sociologické teorie) „první na ráně“, jak ukazuje materiál citovaný v předchozí poznámce, zatímco oddělení teorie a sociologie náboženství Kaláb musel poprvé bránit až o dva měsíce později, kdy současně jeho činnost vyzdvihl jako jeden z největších úspěchů české sociologie šedesátých let (AAV Praha, Sociologický ústav AV ČR, kt. 1, i.č. 6, Zpráva M. Kalába o stavu československé sociologie, 15. 1. 1970). Obhajoba však už nebyla nic platná, o likvidaci Sociologického ústavu v té době již bylo fakticky rozhodnuto [srov. Prokůpek 2002].

¹² Srov. také AAV Praha, Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, kt. 1, Zpráva R. Richty, J. Filipce a J. Charváta o průběhu a výsledcích reorganizace ÚFS ČSAV, 23. 11. 1970.

¹³ Výjimku tvořil Jiří Blucha.

¹⁴ K dobovému kontextu srov. Machoninovu Zprávu o problémech rozvoje sociologie v ČSSR, schválenou sekretariátem ÚV KSČ v březnu 1965 (AAV Praha, Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, kt. 1), nebo sborník z první konference československých sociologů ve Špindlerově Mlýně [Sociologie '66 1968].

vědecké řízení, který pak provedl několik dalších regionálních sociologických výzkumů. Ačkoli je většinou vedl právě Flek, s Institutem spolupracoval jen externě a jeho řízením byl pověřen oborově nijak neangažovaný Karel Šulc. Ve Flekových kádrových materiálech byl totiž velký „škraloup“: i když byl v srpnu 1968 už jenom externím spolupracovníkem hradeckého rozhlasu, natočil a odvysílal několik reportáží o „bratrské pomoci“ vojsk Varšavské smlouvy, které rozhodně neodpovídaly představám nastupujících „normalizátorů“.

Z podobných důvodů jako Slejškovo oddělení Sociologického ústavu musel proto i čerstvě založený Institut pro sociální analýzu v roce 1969 bojovat o samu existenci, situace v „provincii“ však byla o něco lepší než v hlavním městě. Institut jednak disponoval alespoň provizorním zázemím (později nazvaným „dřevěnou šalupou“ [Křesťan 1971]), Flek nebyl jeho přímým zaměstnancem (pracovníky tvořilo necelých deset vesměs čerstvých vysokoškolských absolventů) a pracoviště mělo i kvůli svým výsledkům podporu místních orgánů. Nedošlo proto k jeho okamžitému zrušení, spíše se hledala cesta, pod hlavičkou jaké organizace umožnit jeho další existenci. Uvažovalo se o královéhradeckých vysokých školách, ústředním pionýrském táboru v Seči, zřizovatelem se na čas stal již zmiňovaný komitét pro vědecké řízení, až Institut díky dobré vůli ředitele Jana Šebesty¹⁵ zakotvil v rámci Domu techniky ČSVTS Pardubice jako jeho odbor (později úsek) racionalizace práce. Formální vedoucí se přitom stala Jitka Perknerová. Z hlediska akademické sociologie si ovšem vskutku nešlo představit méně pravděpodobné místo.

Krajské Domy techniky byly expoziturami České vědeckotechnické společnosti (do roku 1969 Českého svazu vědeckotechnických společností, od roku 1973 Československé vědeckotechnické společnosti), které v regionech zajišťovaly popularizační přednášky a kurzy (třeba pro doškolenání účetních, ale také svářečské kurzy a školení bezpečnosti práce), dobově nezbytné politicko-propagační akce a výstavy, a s vědeckou činností neměly vůbec nic společného.¹⁶ Jejich vedoucími navíc byli osvědčení straničtí funkcionáři, pro které dané posty představovaly pracovní nenáročné a přitom vysoce prestižní „trafiky“. Můžeme se proto jen dohadovat, jaké důvody vedly k bezprecedentnímu angažování Institutu pro sociální analýzu do pardubického Domu techniky ČSVTS a jak vlastně probíhalo, protože příslušné archiválie nejsou k dispozici.¹⁷ Mohlo jít jak o osobní

¹⁵ Třebaže byl ředitel v souvislosti s tzv. konsolidací na počátku roku 1970 odvolán, dobré vztahy k sociologickému oddělení si zachoval i jeho nástupce Václav Novotný, který Dům techniky ČSVTS řídil až do roku 1984.

¹⁶ Konkrétně Dům techniky ČSVTS Pardubice byl zřízen k 1. 5. 1967; Státní oblastní archiv Zámorsk, ČSVTS – Dům techniky Pardubice (dále jen SOA Zámorsk, DT Pardubice), kt. 24, Zřizovací listina, 12. 4. 1967.

¹⁷ Přestože je archivní fond pardubického Domu techniky ČSVTS velice rozsáhlý (celkem 106 kt. pod třemi řadami přírůstkových čísel), vykazuje zřetelné znaky úmyslného „nearchivování“ některých dokumentů, zejména z období sedmdesátých let, rozhodně překračující běžné skartační zvyklosti. Typicky se to týká právě činnosti sociologického

vazby na místní a regionální úrovni, zájem o sociologické výzkumy ze strany regionálních podniků, boj o prestiž s dalšími Domy techniky ČSVTS, tak v neposlední řadě o nemalé příjmy, které mateřské pracoviště z činnosti Institutu mělo – nebo o libovolné kombinace těchto faktorů. Svou roli mohly hrát i čistě osobní zájmy některých stranických funkcionářů. V této souvislosti je podle vzpomínek Oto Sedláčka třeba zmínit především „patronát“ bývalého ministra chemického průmyslu a prvního předsedy české vlády Stanislava Rázla, který v šedesátých letech spoluzaložil Výzkumný ústav technicko-ekonomický a expertní řízení státních podniků, včetně jeho sociologické složky, údajně podporoval i později.

Fungování Domu techniky ČSVTS na vrcholu jeho (sociologické) činnosti

Sociologický odbor, formálně odbor (úsek) racionalizace práce, podléhal přímo řediteli Domu techniky ČSVTS a podle pozdějšího organizačního řádu dostal za úkol „provádět průzkumnou, expertizní a poradenskou činnost v oblasti racionalisace lidské práce pro potřeby organizací, institucí a státních orgánů. Výsledky těchto opatření zpracovává do souboru opatření pro praktickou řídicí činnost a do sekundárních analýz pro centrální řídicí sféru.“¹⁸ Kromě prakticky úplného převedení královéhradeckého Institutu pro sociální analýzu (K. Ferencová-Zamastilová, V. Haberlová, L. Hájek, H. Tuhá, J. Paulovič, J. Perknerová, V. Vajrauchová ad.) pod formální vedení pardubického centra, včetně nadále trvající externí spolupráce s Miroslavem Flekem, přitom hned na počátku došlo k vytvoření dvou dalších dislokovaných pracovišť: v Praze pod vedením Dragoslava Slejšky a v Olomouci pod vedením Ferdinanda Koudelky. Cílem přitom bylo pozdvihnout odbornou úroveň pracoviště a rozšířit jeho regionální působnost, současně však došlo k evidentnímu popření principů počínající „normalizace“ – k cílené „mimoakademické záchraně“ na akademické půdě perzekvovaných sociologů.

Do pražské pobočky Domu techniky ČSVTS Pardubice totiž spolu se Slejškou přešli klíčoví pracovníci jeho někdejšího oddělení (V. Herstus a s určitým zpožděním O. Sedláček), další pracovníky pobočka získala z čerstvých absolventů sociologie, kteří kvůli náborovému „stop-stavu“ nemohli získat uplatnění nikde jinde (M. Čermáková, J. Chlěbcová, Z. Janata, J. Škochová-Půlpánová). V obou případech tak šlo o obejití dobových předpisů, které umožnila ještě neupevněná (a slabší) stranická kontrola nad regionálními organizacemi, zatímco akademické ústavy a vysoké školy byly už plně hlídány. V důsledku toho ostatně vznikla i (menší) olomoucká pobočka, kterou tvořili Ferdinand Koudelka, vyhozený z univerzity v souvislosti s likvidací tamního sociologického pracoviště [srov. Koudelka 2004], a Ladislav Rýznar, syn někdejšího amatérského sociolo-

oddělení, zatímco jiné materiály (stejně jako pozůstatky sociologické činnosti ve druhé polovině osmdesátých a na počátku devadesátých let, tedy již za působení nového ředitele Bohumila Pospíchala), jsou dochovány mnohem čteněji.

¹⁸ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 24, Organizační řád platný od 1. 7. 1975, s. 6.

ga Vladimíra Rýznara [srov. Koudelka, Rýznar 1969]. O primárně personálním zázemí obou dislokovaných pracovišť svědčila i skutečnost, že zpočátku neměla žádné prostory a scházela se po bytech svých zaměstnanců (teprve později získala pražská pobočka sklepní prostory v Průběžné ulici), stejně jako výzkumná agenda, která v podstatě kontinuálně přešla ze Slejškova oddělení na celý sociologický odbor Domu techniky.¹⁹ Olomoucká pobočka naproti tomu trvala jen do roku 1973.

Všechna tři dislokovaná pracoviště Domu techniky ČSVTS, která nadále příležitostně používala „značku“ Institut pro sociální analýzu, byla fakticky nezávislá a působila – v dobových intencích – jako komerční výzkumné organizace, které si musely vydělat na svůj provoz (a přinést zisk formálnímu zřizovateli). Jejich vedoucí proto nabízeli své služby v podobě výzkumů sociálního klimatu a pracovních podmínek, fluktuace a odměňování pracovníků ministerstvům, generálním ředitelstvím²⁰ i ředitelům konkrétních státních podniků; méně často se jednalo o výzkumy realizované na objednávku resortních výzkumných ústavů, okresních národních výborů nebo dalších státních orgánů. Vedle toho Dům techniky ČSVTS každoročně pořádá jeden až dva výjezdní semináře, na kterých se scházelo několik desítek podnikových sociologů z různých pracovišť, pořádá i konference a v roce 1971 začal vydávat poměrně otevřený časopis *Analýza*, o kterém bude řeč níže. Výsledky všech těchto činností přitom rozhodně nebyly zanedbatelné, ani z hlediska formálního zřizovatele: ceny nejmenších výzkumných projektů šly do desítek tisíc, běžnější výzkumy byly za statisíce a zcela výjimečné nebyly ani výzkumy v milionových hodnotách, v sedmdesátých letech jinde téměř nepředstavitelné. Po počátečním období nejistoty byl proto roční obrát sociologického oddělení v řádu milionů korun, což snadno vysvětluje, proč nad ním ředitel jinak prakticky nevýdělečného Domu techniky ČSVTS držel „ochrannou ruku“. Každá pobočka měla navíc několik technických a administrativních pracovníků a Dům techniky ČSVTS všechny zajišťoval servisně (ekonomické a právní otázky, tisk zpráv atd.).

Postupující „normalizace“ si vyžádala svou daň, ovšem v podobě tak mírné, že byla kdekoli jinde nepředstavitelná. Pražské pracoviště přestal v roce 1972 vést z komunistické strany vyloučený Slejška, kterého nahradil pouze vyškrtnutý Sedláček,²¹ nadále však zůstal jeho ideovým vedoucím, a i když jej musel o tři roky

¹⁹ To se týkalo i dlouhodobé spolupráce O. Sedláčka s japonským sociologem A. Ishikawou, která trvala i po roce 1989 a umožnila studijní pobyty několika českých sociologů v Japonsku.

²⁰ Odvětvová generální ředitelství, která vznikla na půdorysu někdejších ministerstev (např. energetiky, stavebnictví, těžkého a lehkého průmyslu), tvořila v plánovaném hospodářství převodní orgán mezi redukováným počtem ministerstev a jednotlivými podniky.

²¹ V rámci čistek v KSČ v letech 1969–70 se uplatňovaly dva typy trestů pro „pravicové živly“: horší bylo vyloučení, které ve většině případů znamenalo znemožnění získání jakékoli nemanuální práce, zatímco vyškrtnutí vedlo obvykle „jen“ k propuštění ze stávajícího zaměstnání a/nebo zástavě kariérního postupu. V celorepublikovém měřítku bylo zhruba

později definitivně opustit, s Domem techniky ČSVTS dál externě spolupracoval na základě obnovovaných dohod o pracovní činnosti, a to až do konce osmdesátých let.²² Podobně královéhradeckou pobočku přestala vést Perknerová, kterou nahradil Ladislav Hájek, a musel odejít Flek, který zpočátku rovněž spolupracoval externě, ale pak – po úspěšném složení topičských zkoušek – dal přednost ekonomicky výhodnější práci vedoucího kotelny, která mu rovněž umožnila přestěhování do Prahy. Jinak oba týmy zůstaly vcelku zachovány (královéhradecký doplnili F. Hollmann a L. Rýznar) jako v dobových poměrech výjimečné, politicky neangažované enklávy aplikovaného sociologického výzkumu. Byly dokonce natolik úspěšné, že nezvládaly zpracovat všechny zakázky, a proto si začaly najímat externí spolupracovníky z řad dalších schopných, avšak režimem omezených sociologů: například Michala Illnera, Jiřího Musila, Miloslava Petruska nebo Jiřího Večerníka a dalších. Spolupráci se zpočátku ostatně nebránili ani ti, již se později dali do služeb tzv. normalizace, třeba Jaroslav Kohout nebo Martin Matějů.

V etapě maximálního ideologického omezení české sociologie tak pardubický Dům techniky ČSVTS představoval vskutku ojedinělou výzkumnou instituci, která fungovala na principech na hony vzdálených oficiálních proklamacím, a to dlouhodobě a z hlediska svých zaměstnanců i zadavatelů výzkumů velice úspěšně. Terénní výzkumy ovšem nepředstavovaly žádnou základní vědeckou práci, měly nanejvýš praktické uplatnění při řízení podniků (např. v podobě snahy o omezení fluktuace zaměstnanců, která byla v první polovině sedmdesátých let zásadním problémem) nebo při předcházení a zvládání negativních ohlasů na budování elektráren (energetické závody byly vůbec nejčastějším zadavatelem výzkumů, pracovníci se přitom podíleli i na zabezpečení výstavby a provozu jaderné elektrárny v Jaslovských Bohunicích). Zpracovávány byly, často právě za vydatné pomoci, ne-li přímo v gesci externích spolupracovníků, také expertní analýzy z oblasti územního plánování, rozvoje veřejných služeb či (v osmdesátých letech) ekologie a další, svou povahou již často přesahující sociologickou tematiku. Uvedeným charakteristikám odpovídaly výstupy v podobě výzkumných zpráv a interních expertíz,²³ zatímco o nějakou větší oficiální vědeckou publicitu pracoviště rozhodně nestálo – oprávněně se obávalo, že by tak na sebe upoutalo nežádoucí pozornost vůdčích představitelů „normalizační“ vědy.

67 tisíc vyloučených a 250 tisíc vyškrtnutých členů KSČ, v rámci společenských věd byly ovšem jejich podíly výrazně vyšší.

²² SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 7, Výzkumné zprávy vypracované D. Slejškou (Potřeby, hodnoty a způsob života; Společenské podmínky, potřeby a hodnoty 1989); *ibid.*, p.č. 179/2002, kt. 2, Dohody o pracovní činnosti s D. Slejškou.

²³ Výjimečně se objevovaly také studie a texty poskytnuté úzce zaměřeným oborovým či podnikovým časopisům, pokud existovaly. Jejich asi nejsvráznější případem je Hájkův výzkum postojů mistrů ve VCHZ Synthesia Pardubice, publikovaný v časopise *Průmyslová chemie* [Hájek et al. 1969–70]: nezávisle na obecném názvu časopisu šlo totiž o specializovaný a supertajný časopis věnovaný teorii a technologii výroby výbušnin, v jehož více než dvaceti ročnících byl právě a pouze tento článek zaměřen jinak (třebaže šlo o výzkum v rámci výbušinářského podniku).

Výzkumy a výstupy „made in Pardubice“

Podle informací Oto Sedláčka „pardubický“ – ve skutečnosti spíše pražský a královéhradecký, respektive v prvních letech také olomoucký – sociologický tým zpracoval celkem asi 170 výzkumů, z nichž největší podíl měly vnitropodnikové výzkumy v celkem 80 podnicích [Havlová, Sedláček 2004: 660–662]. Jejich hlavní náplní byly zpočátku důvody fluktuace pracovních sil motivované snahou o její omezení, i když výsledné výzkumné zprávy se spíše přimlouvaly za optimalizaci pracovní mobility, a později pracovní prostředí a sociální péče o pracovníky, především v oblasti energetiky. Vzhledem k tomu, že šlo o jediné pracoviště, které bylo s to takoveto výzkumy provádět (a samozřejmě i z dalších důvodů v podobě osobních vazeb a oboustranně výhodných „kšeftů“), zájem o výzkumy „made in Pardubice“ začaly záhy projevovat také resortní výzkumné ústavy, které je pak začleňovaly do svých výzkumných zpráv, a dokonce i některé orgány státní správy. První případ může dokumentovat rozsálá spolupráce s bratislavským Československým výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, konkrétně třeba výzkum Pracovní podmínky nehmotné povahy [blíže popsany ibid.: 656–658; resp. Slejška, Havlová 1991: 487–489] nebo výzkum Sociální postavení hutníků na Ostravsku [Flek et al. 1971], druhý pak externími spolupracovníky zpracovaný postojový výzkum na Trutnovsku [Illner, Jungmann 1977] nebo převážně na sekundárních analýzách postavená socioekonomická analýza okresu Chomutov [Dostal et al. 1984; Horálek et al. 1985]. Jde ovšem jen o vybrané příklady.

Hlavním zdrojem dat byly standardizované dotazníky (sběr probíhal nejčastěji formou řízeného dotazování) nebo standardizované rozhovory, a to vždy buď se všemi zaměstnanci, nebo s relativně velkými vzorky, ve všech případech doplněné o hlubší informace získané prostřednictvím vedení jednotlivých podniků, studiem dokumentů a částečně i pozorováním, případně sekundární analýzy existujících statistických dat. Poměrně bohaté datové zdroje byly ovšem zpracovávány velice jednoduše, v zásadě hlavně prostřednictvím rozsáhlých komentářů frekvenčních analýz, případně prostřednictvím statisticky sporných modelů. Slejškova záliba v „tvrdých datech“ naneštěstí nebyla vyváжена hlubší znalostí statistiky a v týmu nebyl prostor pro individuální rozvoj motivovaný zájmem některých pracovníků, postupoval v zásadě velice rutinně a s přibývajícím zakázkami i poněkud uspěchaně. Metodologie zpracování proto až na výjimky (Argyrisova teorie lidských zdrojů) vesměs odpovídala stavu světové sociologie průmyslu v polovině století, včetně její přímé aplikační funkce a vázanosti na konkrétní decisní orgány – což neznamenalo, že by výsledky byly „upravovány“ podle přání zadavatelů. Eufemisticky řečeno „snahy o rozvíjení přístupů základního výzkumu ... byly limitovány značnou izolací od světové sociologie“ [Havlová, Sedláček 2004: 659].

Výsledky výzkumů byly zpracovávány formou interních, dnes už většinou nedochovaných výzkumných zpráv, byť některé z nich byly i tištěné (v nízkých nákladech). Dům techniky ČSVTS naproti tomu z obav před „přílišnou“ publicitou upustil od vydávání knižní řady Sociologické studie, kterou zahájila již

uvedená Flekova analýza *Komu, kolik a za co?* [Flek 1969] a v níž na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vyšlo ještě několik dalších děl obecnějšího dosahu: nový Slejškův pokus o porozumění sociometrii [Slejška 1970; jednalo se o přepracované dílo Slejška 1965a], Kohoutův souhrn zahraniční literatury k tematice pracovního prostředí [Kohout, Malaniuk, Růžička 1970] a dvě knihy plzeňských sociologů práce Vladimíra Čecha a Eduarda Jukla: empirická analýza sociálních pozic, očekávání a funkcí průmyslových inženýrů v Plzni [Čech, Jukl 1970] a „vzpomínkový“ i proklamativní souhrn dějin české sociologie průmyslu [Čech, Jukl 1971]. Posledně uvedená práce už přitom ukazovala postupující „normalizaci“. Vedle věcných děl se odvolávala na usnesení a potřeby komunistické strany, a i když nezamlčovala dosažené výsledky, byla opatrná při jejich formulaci a tím spíš, pokud šlo o „problematické“ autory, takže třeba Flekova kniha sice byla citována (včetně vcelku věcného vystižení obsahu), avšak bez uvedení autora [srov. ibid.: 205–206]. Přehled dosažených výsledků se současně stal „labutí písni“ knižní edice Domu techniky ČSVTS, jehož činnost nadále začal dokumentovat pouze nově založený časopis *Analýza*.

Analýza, kterou zpočátku vedla Jitka Perknerová (1971) a pak dlouhodobě její nástupce na poli vedoucího královéhradeckého oddělení Ladislav Hájek (1972–74, 1976–78; v letech 1975 a 1978 vedoucí redaktor nebyl uveden), chtěla být „výkladní skříní“ výzkumné činnosti Domu techniky ČSVTS a zpočátku usilovala i o teoretickou sociologickou práci v podobě publikace obecnějších statí, recenzí a zpráv, a dokonce přípravy sociologického slovníku. Vždy se ovšem jednalo o krátké, nanejvýš desetistránkové (spíše ale 2–5stránkové), populárněji psané texty. Prvotní nadšení zakladatelů (a potřeby reklamy) reprezentovaly rovněž poděkování a komentáře „lidí z praxe“, zatímco pracovní nasazení týmu vedlo k tomu, že časopis vycházel nepravidelně (v rozsahu dvou čísel ročně) a měl spíše podobu příležitostného sborníku. V pozdějších letech naproti tomu převládl „řád“ (od roku 1974 se *Analýza* stala pravidelným čtvrtletníkem, i když po dalších dvou letech se musela začít uchýlovat k vydávání dvojčísel a k publikaci konferenčních příspěvků), prakticky zmizela obecnější témata, ubylo konkrétních analýz²⁴ a „teorii“, která v periodiku začala převládat, nadále z velké míry suplovaly ideologické proklamace oficiálních představitelů (Tabulka 1). Přesto lze na základě obsahové analýzy časopisu poukázat na změny výzkumné orientace Domu techniky ČSVTS, nebo alespoň té části, která byla určena k širší prezentaci (Tabulka 2), a to při vcelku neměnném zastoupení jednotlivých (interních) autorů/týmů (Tabulka 3).

Autorské (týmové) zastoupení v časopise přitom do značné míry odráželo výkonost jednotlivých pracovišť. Zrušení nejvýkonnější pražské pobočky v roce 1977, respektive jeho nejméně roční trpné očekávání, zřejmě přinejmenším spolupůsobilo na zastavení vydávání časopisu. V posledních třech letech se je sice

²⁴ Jistou výjimku přitom tvořil jen poslední, osmý ročník (1978), kdy ale většinu empirických studií časopis získal od externích spolupracovníků.

Tabulka 1. Základní „žánrová“ struktura článků publikovaných v časopise *Analýza*

Rok	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
(počet čísel časopisu)	(2)	(2)	(2)	(4)	(4)	(3)	(3)	(4)
Články založené na empirických výzkumech	9	7	5	6	8	2	2	10
Obecná sociologie	3	4	3		1	2		
Teoretické příspěvky								
Teorie a metodologie výzkumů	1		3	6	11	10	5	8
Recenze a zprávy	3	4	1	2	1	4	1	9
Ideologické proklamativní texty				5	1	5	9	6
Ohlasy „z praxe“ (mimo ideologické proklamace)	3	1						
Celkem	19	16	12	19	22	23	17	33

Tabulka 2. Tematické zaměření empirických a teoreticko-metodologických článků publikovaných v časopise *Analýza*

Rok	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Fluktuace a mobilita pracovních sil	2	2		1	3			3
Sociální péče o zaměstnance	1	3	4	2	6	7	1	3
Sociální vztahy na pracovišti	3		1	7	4	2	3	6
Odměňování	2		1					
Postoje k podnikům		2			1			1
Vynálezy a zlepšovatelství			1		1			
Řízení a racionalizace práce			1	1		1	2	1
Mimo sociologii práce a průmyslu	2				1			1
Obecná metodologie výzkumů				1	3	2	1	3
Celkem	10	7	8	12	19	12	7	18

Pozn.: Do přehledu nejsou zahrnuty kategorie „obecná sociologie“, „recenze a zprávy“, „ideologické proklamativní texty“ a „ohlasy ,z praxe““ z Tabulky 1.

Tabulka 3. Autorská struktura článků publikovaných v časopise *Analýza*

Rok		1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Hradec Králové / Pardubice	kolektivní	2							
	Ferencová-Zamastilová	1							
	Haberlová		1						
	Hájek	1	1		1			2	2
	Paulovič	2					1	1	1
	Perknerová		1						
	Rýznar	olomoucká pobočka / jiné pracoviště						1	1
	Tuhá		1			1	1		1
	Vajrauchová-Nusková		1	1	2	1			1
Praha	kolektivní	1	2	3	2	4			2
	Čermáková	2		1					
	Chlěbcová			1	1	1			
	Janata			2	1	1			
	Sedláček			1	2		1		2
	Slejška (? – šifra SD)						1		
Olomouc	kolektivní	1	2	1	pobočka přestala existovat				
	Koudelka	1							
	Rýznar	1	1						
Externí autoři	6	6	1	8	8	13	11	20	
Neurčeno	1		1	2	6	6	2	3	

Pozn.: Jako „kolektivní“ jsou označeny texty podepsané obecnými šiframi (-hk-, -olo-, -pra-), i když je pravděpodobné, že přinejmenším některé z nich měly jediného autora, jehož jméno „nebylo vhodné“ uvést (typicky D. Slejšku). Ostatní šifry tvoří většinu textů uvedených v kategorii neurčených. Texty pražské pobočky vycházely „ze zásuvky“ i po jejím zrušení v roce 1977.

podařilo do jisté míry suplovat zvýšeným angažmá externích autorů, bylo však zřejmé, že redukováná královéhradecká/pardubická pobočka časopis dlouhodobě nedokáže naplnit. „Boj o existenci“ přitom dokumentuje i tematická struktura článků (Tabulka 2). V pozdějších letech jeho vydávání totiž – kromě již zmiňovaného „zideologičtění“ – z jeho stránek zcela vymizela „problémová“ témata typu odměňování nebo „zájezdů“ mimo oblast sociologie práce a průmyslu, naopak

přibýlo obecně metodologických textů a článků věnovaných řízení a racionalizaci práce, tedy těch které měl odbor racionalizace práce deklarativně v popisu své činnosti. Explicitní „sebezáchovnou snahu“ představovalo třetí číslo *Analýzy* z roku 1977, jež bylo celé složené z citací a parafrází sovětských autorit, stejně jako řada proklamativních ideologických textů v následujícím ročníku. Vydávání časopisu se však už zřejmě nepodařilo udržet, osmý ročník (1978) je posledním dochovaným.

Stejně jako nemohlo výzkumně a aplikačně, „komerčně“ a vzhledem ke svým pracovníkům i „ochranářsky“ orientované pracoviště Domu techniky ČSVTS Pardubice dlouhodobě suplovat skutečný akademický výzkum, nemohla se tímto směrem ubírat ani jeho publikační činnost. Vydávání knih bylo zastaveno a časopis *Analýza* přes slibné počátky – jeho popularizační a přitom alespoň do jisté míry odborné pojetí připomínalo krátce poválečný studentský sociologický časopis *Kruh* [k tomu srov. Nešpor, Kopecská 2011] – nemohl nahrazovat absentující oborovou publikační platformu. Oficiální *Sociologický časopis* byl sice během sedmdesátých let „plněn“ hlavně ideologickými proklamacemi bez jakékoli vědecké hodnoty, jeho redaktoři si však dokázali zajistit, aby jinde neměli nechtěnou konkurenci. Mezi externími přispěvateli *Analýzy* proto záhy vymizeli pracovníci ústředních akademických institucí, stejně jako obecnější témata a konec konců i texty založené na empirických výzkumech. Vydávání časopisu proto i věcně ztrácelo smysl. Obzvlášť poté, co byla zrušena pražská a podstatně redukována (a do Pardubic přenesena) královéhradecká pobočka Domu techniky ČSVTS a kdy v něm přestal být prováděn jakýkoli empirický výzkum. To však neznamenalo, že by se pardubický Dům techniky ČSVTS zcela vzdal své expert(iz)ní činnosti, v níž disponoval dobrou a zavedenou „značkou“ a kontakty, což i nadále generovalo jisté příjmy.

Neúplný úpadek a pád centra „alternativní sociologie“

Když před polovinou osmdesátých let Karel Rychtařík zaútočil proti „alternativní“ sociologii, tedy jakýmkoli sociologickým snahám mimo ideologicky pečlivě hlídaná ústřední pracoviště [Rychtařík 1984; srov. také Rychtařík 1985], vedlo to k likvidaci sociologického oddělení Sportpropagu, avšak pardubický Dům techniky ČSVTS to již nemohlo zasáhnout – jeho sociologické oddělení muselo ukončit činnost již v předchozí dekádě. Důvody přitom byly jen částečně politické povahy, důležitější než údajný protirežimní charakter sociologických výzkumů „made in Pardubice“ (nebo jejich tvůrců) byly mocenské hry v ČSVTS. Jednoduše řečeno, vysoká prestiž a příjmy pardubického Domu techniky budily závist, která v orgánech vědeckotechnické společnosti vedla ke kritice nadregionálního působení pardubického centra, především k požadavku zákazu jiných než východočeských výzkumů a zrušení pražské pobočky. „Mračna se stahovala“ už v roce 1976 a nejpozději od poloviny následujícího roku bylo jisté, že k likvidaci dojde: pražská pobočka Domu techniky ČSVTS Pardubice ukončila činnost

na konci roku 1977 a ještě předtím došlo k početnému omezení královéhradecké pobočky a jejímu přesunu do Pardubic. Dům techniky rovněž opustil Ladislav Hájek a obě pobočky nakrátko vedl Oto Sedláček; ani ten však nezůstal zaměstnancem dlouho.

Většina zaměstnanců obou dislokovaných pracovišť musela odejít, přičemž uplatnění našli buď zcela mimo obor, nebo na jeho úplných hranicích v rámci personálních oddělení větších podniků. To byl i případ Oto Sedláčka, který využil svých kontaktů v energetickém průmyslu a nakonec získal místo v elektrárně Tušimice, zatímco Jana Chlěbcová se Zdeňkem Janatou přešli do výzkumného oddělení Československého rozhlasu. Výjimku tvořila prakticky jen Marie Čermáková, která našla místo v pražské pobočce Československého výzkumného ústavu práce (a později v Sociologickém ústavu ČSAV) a mohla se tak nadále věnovat výzkumné práci. Rozpuštění výzkumných týmů naproti tomu neznamenalo úplný zánik odboru racionalizace, přejmenovaného na odbor sociálního plánování Domu techniky ČSVTS Pardubice. Zůstalo mu šest pracovníků včetně nově přijatého Františka Hollmanna a jeho vedení se ujal Ladislav Rýznar [Sociologická pracoviště v ČSSR 1981: 34]. Rozdíl byl ovšem v tom, že redukováný tým přestal provádět vlastní empirické výzkumy (stejně jako vydávat časopis, jak už bylo řečeno výše) a věnoval se nanejvýš zpracovávání sekundárních analýz, případně poradenské činnosti. Svoji pozici si přitom vylepšoval i tím, že nadále organizoval deset až dvacet odborných konferencí ročně a podílel se na zajišťování výchovné a vzdělávací činnosti, třebaže většinou v oborech mimo sociální výzkum [srov. Kulatý stůl 2004: 728–729]. Například v roce 1982 Dům techniky ČSVTS Pardubice uspořádal 12 konferencí a 218 dalších akcí²⁵ a v letech 1988–89 nejméně 33 různých konferencí.²⁶

Využívaje dobře zavedené „značky“, třebaže fakticky naplňované jinými lidmi, Dům techniky ČSVTS nadále působil především jako institucionální mezičlánek při „dohazování kšeftů“. Na jedné straně uzavíral smlouvy o analytické a expertní činnosti s resortními výzkumnými ústavy, kterým pak dodával materiál pro jejich vlastní publikace a výzkumné zprávy (především šlo o bratislavský Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Státní ústav pro územní plánování – Terplan, Ústav technického rozvoje a informatiky, Výzkumný ústav výstavby a architektury a Ústav ekonomiky a řízení nevýrobní sféry Brno), a na druhé straně si na základě dohod o pracovní činnosti najímal externí pracovníky, kteří uvedené materiály fakticky zpracovávali. Šlo přitom o zvučná jména, velkou část reálně výkonných pracovníků tehdejší sociologické obce; kromě D. Slejšky se mezi autory těchto materiálů častěji objevovali především M. Illner, J. Musil a V. Rollová. Každoročně se přitom jednalo o zhruba dvě desítky různě rozsáhlých výzkumných úkolů, jejichž tematika sahala od sociálních otázek po územní plánování, včetně ekologické problematiky, která byla nejen „módní záležitostí“,

²⁵ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 26, Zpráva o činnosti za rok 1982.

²⁶ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 2, 15, 16, 17, 19, 20, 21.

ale implicitně podrývala oficiální ideologické proklamace.²⁷ Na konci osmdesátých let se Dům techniky ČSVTS pustil i do dalšího aktuálního (a z hlediska oficiální ideologie problematického) tématu, výzkumu tehdejší náboženské obnovy [srov. Nešpor 2008b: 314n.],²⁸ „pro jistotu“ však výsledky nepublikoval ani v příslušném interním konferenčním sborníku [srov. Rýznar et al. 1989]. Na počátku devadesátých let, než byla tato činnost pro nedostatek prostředků na straně zadavatelů zastavena, se k tomu znovupřipojily i podnikové výzkumy a expertízy.²⁹

Výsledky této rozsáhlé činnosti, postavené hlavně na sekundárních analýzách existujících dat, byly jen zřídka samostatně publikovány [zejm. Dostal et al. 1984; Horálek et al. 1985] – zadavatelé o to nestáli, protože Dům techniky ČSVTS fakticky suploval jejich činnost. Tato situace na druhé straně nevadila ani skutečným autorům, kterých bylo ke třem desítkám (včetně v podstatě trvalého externího angažmá D. Slejšky a později i několika dalších bývalých pracovníků, třeba O. Sedláčka a V. Vajrauchové) a kteří si prostřednictvím těchto „kšeftů“ nenápadně vylepšovali osobní příjmy – a někteří z nich neváhali Dům techniky ČSVTS upomínat o rychlé vyplacení.³⁰ Zvláštní postavení přitom zaujal Ladislav Rýznar. Dřívější pracovník olomoucké pobočky, který ovšem rozhodně nepatřil mezi nejvýkonnější zaměstnance, v sedmdesátých letech sice Dům techniky ČSVTS opustil, po několika letech se však vrátil (tentokrát už do Pardubic) a po likvidaci výzkumné činnosti dostal za úkol konsolidovat zbývající odbor sociálního plánování. Do jisté míry se mu to podařilo alespoň v tom smyslu, že v posledním roce zachoval vydávání časopisu *Analýza* a sám do něj napsal několik příspěvků, v následujících letech se pak spolupodepisoval pod nečetné další publikace, vesměs shrnující dřívější výzkumy [např. Rýznar, Slejška, Chlubna 1982]. Nový ředitel Domu techniky ČSVTS, který rovněž zavedl důslednější personální a pracovní evidenci, jej sice v roce 1984 nebo 1985 propustil (ve vedení odboru Rýznara nahradila Jaroslava Bednářová), a později dokonce došlo k soudnímu sporu o autorská práva,³¹ Rýznar nicméně nadále dostával externí dohody, a to až do roku 1989.³²

Třebaže redukované (a skrývané), nadále trvající „komerční“ fungování Domu techniky ČSVTS Pardubice samozřejmě nepřestalo vyvolávat odpor a závist. Protože mu už nešlo vytknout překračování kompetencí, Dům techniky byl několikrát „náhodně“ vybrán k důkladným vnitřním ekonomickým kontrolám, ty však neodhalily žádné nedostatky.³³ Přesto asi spolupůsobily na výměnu ředitele v březnu 1984,³⁴ přičemž nový ředitel Bohumil Pospíchal začal věno-

²⁷ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 3, 4, 5, 6, 7, 9, 59, 60.

²⁸ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 59, Rukopis L. Lencz: Náboženstvo a ľudský potenciál.

²⁹ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 1, 2, 4, 58, 59.

³⁰ Např. SOA Zámorsk, DT Pardubice, p.č. 65/1991, kt. 24.

³¹ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 48.

³² SOA Zámorsk, DT Pardubice, p.ř. 179/2002, kt. 1.

³³ SOA Zámorsk, DT Pardubice, kt. 30.

³⁴ SOA Zámorsk, DT Pardubice, p.č. 65/1991, kt. 12.

vat mnohem větší pozornost vnitřní personální a pracovní evidenci i vnějšímu vykazování činnosti (došlo k výraznému nárůstu objemu a zpřesnění výročních zpráv). Přesto se pracoviště stávalo terčem nejrůznějších udání, neboť například „pracovní náplní (*jeho zaměstnanců* – pozn. aut.) je zřejmě vysedávat v hospodě, popíjet pivo a připravovat se na tahy za ženskejma a já tam mám poslouchat jejich hloupé řeči. Takhle si nepředstavuju, že naši nástupci pracují a budují socialismus. Takhle dál socialismus budovat nebudeme!“³⁵ Vedení Domu techniky ČSVTS tyto tlaky nicméně ustálo a až do počátku devadesátých let pracoviště fungovalo jako (skrytý, ale dobře placený) dodavatel „kšeftů“ pro vybranou část „šedé zóny“ sociologické obce na jedné straně a podkladů pro málo výkonné výzkumné ústavy a orgány státní správy na straně druhé.

Příznačná je ovšem relativně nízká odborná hodnota většiny tehdejších výstupů. Šlo o čistě podkladové a aplikační materiály kompilační povahy, typicky v případě Slejškovy sekundární analýzy 78 starších výzkumů fluktuace pracovních sil, která pouze shrnovala jejich výsledky a nabádala k dalšímu opakování „naprosto nezbytných“ dílčích empirických výzkumů [Rýznar, Slejška, Chlubna 1982]. Co nového by toto hromadění (stejných nebo podobných) dat a jejich nejjednodušších analýz, po kterém ještě po letech volal kupříkladu Libor Prudký [Kulatý stůl 2004: 729–730], mělo přinést, není zřejmé. Jemně na to ostatně upozornil již Martin Potůček: „Já se obávám, že ten Dragoslavův přístup přes veškerou úctu k němu je i metodologicky dosti sporný.“ [ibid.: 740] Kvalitnější byly přirozeně analýzy provedené externími spolupracovníky z řad „šedé zóny“ oficiálně působící v dalších, i ústředních oborových institucích – kdyby tomu tak nebylo, tyto pracovníci by uvedené „kšefty“ ani nezískali. V této oblasti se sluší připomenout především výzkumy a podkladové materiály z oblasti územního a sociálního plánování, které jejich autoři (Michal Illner, Jiří Musil) zhodnotili v další odborné práci po roce 1989.

O nízké odborné hodnotě interních publikací naproti tomu svědčí následné (ne)uplatnění většiny někdejších pracovníků Domu techniky ČSVTS Pardubice v akademické sféře v období po listopadu 1989, třebaže v některých případech způsobené i jejich věkem a dalšími faktory. Z téměř dvou desítek bývalých zaměstnanců v oblasti akademického výzkumu nadále působila jen Marie Čermáková, která do něj nicméně vstoupila už dřív a uchovala si kontinuitu vědecko-výzkumné práce, v oblasti aplikovaného výzkumu a sociální politiky pak Oto Sedláček, který se stal prvním náměstkem ministra práce a sociálních věcí a později vedl nově zřízený stejnojmenný pražský výzkumný ústav, a Zdeněk Janata, kterého přizval ke spolupráci. Dragoslav Slejška se nakrátko stal konzultantem ředitele Sociologického ústavu ČSAV a Miroslav Flek podobně působil na Vysoké škole ekonomické, k vědecké činnosti se však už fakticky nevrátili ani oni, ani kdokoli jiný.

³⁵ SOA Zámorsk, DT Pardubice, p.č. 65/1991, kt. 24, Stížnost „staršího člověka, člena KSČ“ z 5. 3. 1985.

Závěrem

Z vědeckého hlediska nestandardní fungování české sociologie v období tzv. normalizace vedlo k řadě dnes již obtížně představitelných organizačních, personálních i publikačních strategií, které využívaly slabých míst v tehdejší (vědecko-) politickém systému a umožňovaly konstituci jakési „šedé zóny“ tehdejší české sociologie mimo vědecky málo výkonná, ale o to víc ideologicky podjatá ústřední akademická pracoviště. V rámci této mimoakademické „šedé zóny“, která umožnila dlouhodobé přežití řady pracovníků perzekvovaných za svojí činnost v šedesátých letech, případně i za svůj zájem o „problémovou disciplínu“ – sociologii, zaujímal rozsahem i délkou činnosti výjimečné místo Dům techniky ČSVTS Pardubice. V jeho královéhradecké, pražské a na čas i olomoucké pobočce na téměř deset let zakotvily dvě desítky sociologů a zájemců o sociologii práce a průmyslu, zatímco dalším pracovníkům umožňoval alespoň ekonomické přilepšení v podobě externích smluv, v některých případech i po likvidaci uvedených výzkumných center na konci sedmdesátých let.

Mimo obvyklé struktury „socialistické vědy“ a „socialistické výrobní sféry“ Dům techniky ČSVTS Pardubice fungoval jako v podstatě komerční výzkumná organizace nabízející aplikovaný sociologický výzkum a později alespoň zpracování podkladových materiálů a expertíz v této oblasti. Přístup k těmto činnostem byl ovšem jen „pro zvané“, jejichž výčet se v průběhu času přeci jen proměňoval, přičemž zjevně velice záleželo na osobních vazbách, z nichž jen část je dnes čitelná. I tak nicméně Dům techniky ČSVTS a podobné organizace existenčně zajistily část sociologické obce, což je jejich asi největší zásluha. Na čas se sice pokusily suplovat širší akademický provoz, ať už v podobě vydávání vlastního časopisu, nebo prostřednictvím konferencí a podobně, ze sebezáchranných důvodů od toho nicméně upustily, což umožnilo jejich přetrvání v oblasti „šedé zóny“.

Vědecký přínos Domu techniky ČSVTS Pardubice naproti tomu nelze přeceňovat. Provedení desítek empirických výzkumů a zpracování řady (interních) analýz a výzkumných zpráv – nejen v oblasti sociologie nebo na jejích úplných hranicích – nebylo, a ani nemohlo být náhradou tehdy v Československu fakticky neexistující akademické sociologie, stejně jako většina zaměstnanců Domu techniky nedosáhla kvalit akademických pracovníků. Ať už proto, že k tomu nebyla disponována, nebo proto, že se jim v „polních podmínkách“ a pod vedením vědecky nepřilíživých šéfů nedostalo možností k dalšímu odbornému růstu. Jenom velice málo z nich se proto ve svobodné společnosti po roce 1989 dokázalo uplatnit v akademickém nebo (častěji) aplikovaném sociálněvědním výzkumu. Sociologii průmyslu, která tvořila hlavní náplň výzkumných aktivit pardubického Domu techniky ČSVTS v tomto oboru, se rovněž nepodařilo prosadit jako trvalou součást současné vědecko-výzkumné práce. Především z toho důvodu, že po odborné stránce nemohla nabídnout víc než pokračování přístupů uplatňovaných v šedesátých letech, už tehdy v mezinárodním měřítku zastaralých (pokusy tohoto podnikli v první polovině devadesátých let především Jitka Havlová na pražské filosofické fakultě a Dragoslav Slejška a Jan Vlášil na Sociologickém ústavu ČSAV / AV ČR).

Dům techniky ČSVTS Pardubice a další mimoakademické sociologické organizace éry tzv. normalizace nelze tedy bezvýhradně glorifikovat, jak to v nostalgických vzpomínkách činí většina pamětníků, při snaze o porozumění dějinám české sociologie v druhé polovině 20. století je však rozhodně nemůžeme ani pomíjet. Tvořily důležitá, dobově specifická centra sociologického výzkumu a existenčního zajištění sociologů, třebaže (nebo právě proto že) se dnes jeví jako „naprosto nepravděpodobné“ kuriozity.

ZDENĚK R. NEŠPOR je sociolog a historik, vedoucí vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR a docent Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V letech 2009–2012 byl předsedou hodnotícího panelu pro historii a archeologii Grantové agentury ČR. Věnuje se především studiu českých náboženských a církevních dějin v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti, k tomu si přibírá další témata z historie, sociologie a sociální antropologie, resp. jejich dějin, teorie a metodologie. Je autorem dvou set odborných statí a spolu/autorem či editorem dvaceti knih. V poslední době vydal knihy *Náboženství v 19. století* (Scriptorium, Praha 2010; s kolektivem), *Příliš slábi ve víře* (Kalich, Praha 2010) a *Republika sociologů* (Scriptorium, Praha 2011), vedl tým, který zpracoval *Slovník českých sociologů* (Academia, Praha 2013).

Literatura

- Alan, J. (pseud. Lubor Čep, Jan Benedikt). 1988. „O sociologické obci.“ *Sociologický obzor* (smz.) 2 (3): 6–12.
- Battěk, R. 1966. „Příspěvek ke studiu pracovních skupin v socialistickém průmyslu.“ *Sociologický časopis* 2 (4): 558–572.
- Blucha, J. 1968. *Kvalifikace jako sociologická kategorie*. Praha: Academia.
- Císařovská, B., V. Prečan (eds.). 2007. *Charta 77: Dokumenty 1977–1989 I.–III.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Čech, V., E. Jukl. 1970. *Inženýři v moderním průmyslovém podniku*. Hradec Králové: Dům techniky ČSVTS.
- Čech, V., E. Jukl. 1971. *Čs. sociologie průmyslového podniku ve světle svého vývoje a využití v řízení*. Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Dostal, J., M. Horálek, O. Sedláček, H. Tuhá. 1984. *Sociálně-ekonomická analýza okresu Chomutov*. Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Flek, M. 1969. *Komu, kolik a za co? Závěrečná zpráva o výsledcích sociologického průzkumu postojů pracujících k mzdové diferenciaci I.–II.* Hradec Králové: Institut pro sociální analýzu.
- Flek, M. et al. 1971. *Sociální postavení hutníků na Ostravsku. Závěrečná zpráva o výsledcích sociologického výzkumu vybraných aspektů sociálního postavení pracovníků dělnických profesí v TŽ VŘSR, VŽKG a NHKG I.–VI.* Hradec Králové/Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Flek, M., L. Strnad. 1965. „Poznatky a závěry ze sociologického průzkumu působení některých faktorů ve vytváření vztahu lidí k práci.“ *Sociologický časopis* 1 (6): 667–683.

- Hájek, L., J. Procházka, J. Balák, M. Voda. 1969–70. „Šetření názorů a postojů mistrů v n. p. Synthesia Semtín-Pardubice. Některé vybrané matematicko-statistické metody.“ *Průmyslová chemie* 15 (2): 21–56, 16 (1): 23–49.
- Havlová, J., O. Sedláček. 2004. „Sociologie práce a průmyslu v letech 1965–1989.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 651–664.
- Honcová, J., E. Němcová. 1999. „Institut sociologie venkova a historie zemědělství při Výzkumném ústavu zemědělské ekonomiky (1965–1970).“ *Zemědělská ekonomika* 45: 523–526.
- Horálek, M., Z. Janata, O. Sedláček, H. Tuhá. 1984. *Sociálně-ekonomická prognóza energetiky na Chomutovsku*. Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Illner, M., B. Jungmann. 1977. *Výzkum názorů a postojů obyvatel ve vybraných obcích okresu Trutnov. Podkladový materiál pro sestavení plánu sociálního rozvoje*. Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Kabele, J. 2011. „Sportpropag – nepravděpodobné místo pro studium společnosti. Osobní pohled.“ *Sociální studia* 8 (1): 17–35.
- Kaláb, M., M. Svoboda. 1957. „K otázkám tvůrčího rozvíjení a propagandy vědeckého komunismu.“ *Filosofický časopis* 5: 205–245.
- Klofáč, J., V. Tlustý. 1956. „O úkolech a metodě historického materialismu.“ *Filosofický časopis* 4: 713–728.
- Kohout, J., B. Malaniuk, J. Růžička. 1970. *Pracovní prostředí*. Hradec Králové: Dům techniky ČSVTS.
- Koudelka, F. 2004. „Česká sociologie na Palackého univerzitě v Olomouci v letech 1962–1970.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 623–630.
- Koudelka, F., L. Rýznar. 1969. „Poznámky k podílu špičkových sociologů na empirických výzkumech.“ *Sociologica* 1: 191–194.
- Křesťan, R. 1971. „Šalupa plná sociologů.“ *Mladý svět* 13 (50): 12–13.
- Kulatý stůl. 2004. „Česká sociologie v letech 1965–1989.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 695–755.
- Machonin, P. 2004. „K sociologii v období normalizace.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 643–650.
- Nešpor, Z. R. 2008a. „Znovuzaložení Společnosti pro sociální bádání v 90. letech 20. století.“ *Lidé města* 10 (1): 37–69.
- Nešpor, Z. R. 2008b. *Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Z. R. 2010. „Výzkum dějin české sociologie.“ *Zpravodaj Masarykovy české sociologické společnosti* 2010: 16–20.
- Nešpor, Z. R., A. Kopecká (eds.). 2011. *Edice českých sociologických časopisů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. / MathAn.
- Pátek, Z. 2004. „Rurální sociologie v období totality. Příspěvek do diskuse.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 665–672.
- Petrusek, M. 1969. *Sociometrie. Teorie, metoda, techniky*. Praha: Svoboda.
- Petrusek, M. 1986. *Úvod do obecné sociologie I.–II.* Ostrava: Vítkovické železářny Klementa Gottwalda.
- Petrusek, M. (pseud. Petr Podskalský). 1988. „Sociologická knižnice v polemické optice.“ *Sociologický obzor* (smz.) 2 (3): 21–26.
- Petrusek, M. 1992. *Alternativní sociologie*. Praha: Klub osvobozeného samizdatu.
- Petrusek, M. 2004. „Výuka sociologie v čase tání a v čase normalizace (1964–1989). Kapitola o vztahu vědění a moci, vědy a politiky, reality a mýtotvorby.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 597–608.
- Petrusek, M. 2011. *České sociální vědy v exilu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Prečan, V. (ed.). 1990. *Charta 77 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci*. Scheinfeld-

- Schwarzenberg/Praha/Bratislava: Čs. středisko nezávislé literatury / Ústav pro soudobé dějiny ČSAV / Archa.
- Prokúpek, L. 2002. „Normalizace Ústavu po filosofii a sociologii ČSAV.“ Pp. 201–217 in A. Kostlán (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha: VCDV.
- Rašek, A. 2004. „Poznámky o podnikové sociologii v letech normalizace.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 681–685.
- Recondi, P. 1986. „Sciences.“ Pp. 623–630 in André Burguière (ed.). *Dictionnaire des science historiques*. Paris: PUF.
- Rychtařík, K. 1984. „Nečisté tóny na staré téma. Tenký led takzvané alternativní sociologie.“ *Rudé právo* 64, 3. 2. 1984: 4.
- Rychtařík, K. 1985. *Sociologie poznání a přeměny světa*. Praha: Svoboda.
- Rýznar, L. et al. 1989. *Lidský potenciál, odvětví rozvoje člověka a společenská reprodukce*. Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Rýznar, L., D. Slejška, Z. Chlubna et al. 1982. *Sekundární analýza k pohybu a přerozdělování pracovních sil. Motivate fluktučních pohybů*. Pardubice: Dům techniky ČSVTS.
- Slejška, D. 1956. „Poměr předmětu historického materialismu k předmětům jiných společenských věd.“ *Filosofický časopis* 4: 565–584.
- Slejška, D. 1962. *Dialektika výrobních sil a socialistických ekonomických vztahů (ve všelidovém sektoru)*. Praha: NČSAV.
- Slejška, D. 1965a. *Sociometrické studie*. Praha: Vojensko-politická akademie Klementa Gottwalda.
- Slejška, D. 1965b. „Problémy aktivity žen při účasti na řízení v průmyslovém závodě.“ *Sociologický časopis* 1 (5): 509–523.
- Slejška, D. et al. 1967. *Závod a člověk. Význam institucionálních a pospolitních vztahů v procesu identifikace pracovníků se závodem*. Praha: Sociologický ústav ČSAV.
- Slejška, D. 1970. *Sociometrické výzkumy pracovních skupin*. Hradec Králové: Dům techniky ČSVTS.
- Slejška, D., J. Havlová. 1991. „K vývoji mimoakademické sféry sociologie práce a průmyslu v sedmdesátých a osmdesátých letech.“ *Sociologický časopis* 27 (4): 484–494.
- Sociologická pracoviště v ČSSR*. 1981. Praha: Čs. sociologická společnost při ČSAV.
- Sociologie '66. Sborník z I. celostátní konference československých sociologů, konané ve dnech 22.–26. listopadu 1966 ve Špindlerově Mlýně*. 1968. Praha: Svoboda.
- Urbánek, E. 1968. „O znovuzahájení výuky sociologie na Filosofické fakultě UK.“ *Acta Universitatis Carolinae – Phil. et his.* 4: 5–12.
- Vaněk, A. 1986. *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů. Autoři – časopisy – instituce – společnosti. 1848–1980*. Praha: Univerzita Karlova.
- Vaněk, M., P. Mücke, H. Pelikánová. 2007. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Voříšek, M. 2012. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich.